

Marzanna Uździcka

Uniwersytet Zielonogórski

Rafał Zarębski

Uniwersytet Łódzki

WOKÓŁ DYDAKTYKI DIACHRONII JĘZYKOZNAWCZEJ

Niniejszy artykuł powstał w związku z udziałem autorów w dwóch projektach badawczych realizowanych w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2011-2014: nr 0063/FNiTP/H11/80/2011 – „Historia języka i wspólnot komunikatywnych polskich w 50 wykładach”, prowadzonym w Zakładzie Historii i Pragmatyki Języka Polskiego Uniwersytetu Zielonogórskiego pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Borawskiego, oraz nr 0089/FNiTP/H11/08/2011 – „Teksty do historii używania języka narodowego z aneksami”, prowadzonym w Katedrze Historii Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dra hab. Marka Cybulskiego. Obydwaj pomysłodawcy projektów zajmują się językoznawstwem diachronicznym od dziesięcioleci. Chadzając wprawdzie nieco odmiennymi drogami, S. Borawski skupia się na aspektach socjalno-kulturowych, natomiast M. Cybulski na aspektach filologiczno-kulturowych, od ponad czterech dziesięcioleci zmiierzali do celów w tym stopniu zbieżnych, że łatwo znajdowali porozumienie i harmonię w myśleniu, a ich wnioski projektowe zostały zsynchronizowane merytorycznie i metodycznie. W powyższych projektach uczestniczyły zespoły badawcze współpracujących od kilkunastu lat ośrodków: Uniwersytetu Łódzkiego i Zielonogórskiego. Współpraca ta od początku obejmowała wszystkie formy działania, w szczególności: stały udział w konferencjach organizowanych w obydwu uczelniach oraz współpracę programową. Jej przedmiotem była i jest wspólna w wielu obszarach wizja i koncepcja opisu dziejów utożsamiana z dziejami używania narodowego środka komunikatywnego w obrębie wspólnot komunikatywnych, gdzie kształtowane są i konwencjonalizowane wzory językowych zachowań, oraz spuścizna czasu minionego (filologia). Tę wspólność programową widać w sformułowaniach użytych w tytułach obydwu projektów:

łódzkiego „Teksty do historii używania języka narodowego [...]” i zielonogórskiego „Historia języka i wspólnot komunikatywnych polskich [...]”.

Jak powiedziano wyżej, sami organizatorzy zespołowych badań do podjęcia obecnych prac dochodzili przez cztery dziesięciolecia, wywarli więc istotny wpływ na swoje naukowe środowiska. Nie jest przypadkiem, że obydwaj zaprezentowali własne stanowiska programowe w tomie: *Rozprawy o historii języka polskiego. Esej o diachronii*¹. Rozprawa prof. S. Borawskiego *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka* stanowi dalszy ciąg treści składających się na dwie jego poprzednie książki (*Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego* oraz *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*). Natomiast rozprawa prof. M. Cybulskiego, *Obyczaje językowe w dobie średniopolskiej*, jest ekspozycją zagadnień metodologicznych badań nad ewolucją wzorów językowych zachowań motywowanych etykietą w utrwalonych tekstach doby średniopolskiej. Jest to uogólnienie oraz konsekwencja wcześniejszych prac z tego zakresu, w szczególności książki: *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*. Wskazana bliskość programowa cechuje nie tylko kierowników projektów Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, ale także w dużym stopniu wszystkich uczestników-współautorów (w obydwu projektach uczestniczyli: Danuta Bienkowska, Elżbieta Umińska-Tytoń, Magdalena Hawrysz, Magdalena Pietrzak, Marzanna Uździcka, Anna Wojciechowska, Ewa Woźniak, Rafał Zarębski, Anetta Gajda, Magdalena Jurewicz-Nowak, Irmina Kotlarska, Danuta Kowalska, Iwona Pałucka-Czeraniak, Dorota Szagun). Wyrazem tej wspólnoty poglądów jest sposób ujmowania wielu fundamentalnych pojęć lingwistycznych. Jako przykład niech posłuży wspólna, a zarazem odmienna od tradycyjnej koncepcja ogólności i potoczności. Widać ją w pracach prof. S. Borawskiego (np. *Słownictwo potoczne Zygmunta Miłkowskiego do Juliana Łukaszeńskiego (1867-1895)*) i prof. Elżbiety Umińskiej-Tytoń (np. *Słownictwo polszczyzny potocznej XIX wieku* oraz *Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów*). Koncepcja ta akcentuje uwarunkowanie pragmatyczne ogólnych i potocznych cech językowych, gdzie ta sama jednostka leksykalna nienacechowana lokalnie może być raz ogólna, innym razem potoczna, niekiedy wyspecjalizowana, innym razem niewyspecjalizowana. Stąd potoczność lub ogólność to właściwości sytuacji komunikacyjnej, dla której w różnych czasach i środowiskach inne leksemy charakteryzuje predestynacja stylowa i gatunkowa. Cecha ta w odniesieniu do leksyki jest historycznie i obyczajowo zmienna – typologia komunikacyjna jest natomiast stabilna (znosi to podstawowy problem kwalifikatorów leksykograficznych).

¹ *Rozprawy o historii języka polskiego. Esej o diachronii*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005.

Takich przykładów można oczywiście podać znacznie więcej. Odkładając jednak na inną okazję szczegółowe zestawienie wspólnych poglądów epistemologicznych (metodologia ogólna i szczegółowa), charakteryzujących prace badaczy z obydwu środowisk, poprzestać można na stwierdzeniu, że podstawą zgodnej i owocnej współpracy zespołów jest ukształtowana przez lata rozważań i debat bliskość celów poznania oraz następstwo metodologii względem treści pytań, dla których wszyscy autorzy poszukują odpowiedzi. Naturalnie, każdy z członków tych środowisk korzysta z poznawczej wolności i swobody w preferencjach tematycznych, a tym samym różnice w treści oraz repertuarze stosowanych chwytów analitycznych są odmienne. Nie zmienia to jednak stwierdzonej już wspólnoty celów poznawczych. Odmienność obrazów innych wycinków przeszłości jest więc naturalnie motywowana osobowościami autorów. W obu jednak projektach płaszczyzną integrującą jest przyjmowana i realizowana przez nich potrzeba mówienia o przeszłości języka przy uwzględnianiu różnych dyscyplin w taki sposób, aby rzetelnie i wszechstronnie wyjaśnić język oraz językową komunikację. Ośrodek Łódzki znany jest z badań nad relacją obyczaj–język, natomiast zielonogórski nad relacją wspólnota–język. Oba projekty stworzyły nową perspektywę w zakresie kształcenia z dziejów używania języka. Realizacja dwóch wzajemnie komplementarnych dzieł, obejmujących oryginalne wykłady o dziejach, oraz bardzo bogate i reprezentatywne zaplecze tekstowe, stanowiące zarazem dokumentację i źródło inspiracji do nowych rozważań, dostarczą całemu środowisku polonistycznemu możliwość wzbogacenia treści akademickich wykładów, seminariów i ćwiczeń w nowe narzędzia dydaktyczne. To właśnie wraz z poczytnymi i znanymi powszechnie dziełami: Tadeusza Lehra-Spławińskiego, Zenona Klemensiewicza i Bohdana Walczaka uczyni dydaktykę historii języka szczególnie atrakcyjną.

*

Przechodząc do zagadnienia zasygnalizowanego w temacie artykułu, warto przywołać powszechnie panującą w wielu środowiskach opinię o odrębności badań naukowych i dydaktyki. Natomiast niniejszym rozważaniom przyświeca teza przeciwna, wyrażająca przekonanie, że historia języka jest tą właśnie dyscypliną, gdzie wytwarzanie wiedzy i jej upowszechnianie w toku kształcenia akademickiego mogą ze sobą harmonizować. Uzasadnieniem tego może być prawidłowość, że z punktu widzenia dydaktyki tego przedmiotu przekazywaną wiedzę, podobnie jak badania naukowe, trzeba wyprowadzać ze świadomości poznawczej. Nie ma bowiem możliwości objaśniania określonych faktów historycznych, w jednym i drugim przypadku, bez lokowania ich w konkretnym procesie kształtowanym zmiennym historycznie sposobem (ideą) rozumienia zakresu i celu historii języka. Oczywiście, taka opinia formułowana jest z punktu widzenia dydaktyki i jednocześnie historyka języka.

Inaczej problem ten wygląda od strony studenta, potencjalnego adepta wiedzy historycznojęzykowej. Trzeba wziąć pod uwagę, że minęły czasy, kiedy studia miały charakter elitarny, zmieniły się w związku z tym także oczekiwania studiujących co do zakresu i sposobu podawanej wiedzy. W przekonaniu studentów ma ona być jasna, łatwa do przyswojenia, w dużej mierze uogólniona i konkretna. To, co jest atrakcyjne dla badacza: wgląd w materiał, spekulacja naukowa, pochylanie się nad często drobnym, ale ostatecznie nośnym poznawczo zagadnieniem, które dotyczyć może wyłonionego z mroków przeszłości krótkiego choćby fragmentu dawnego tekstu zapomnianego autora, staje się interesujące tylko dla jednostek. Student, który został wyedukowany we współczesnej szkole, nastawionej na rozwiązywanie testów według ustalonego klucza, oczekuje zdawkowości, a przede wszystkim hasłowości informacji. Z tego stanu rzeczy wynika, że proces uczenia sprowadza się nie do poszukiwania i wytwarzania wiedzy, ale do przyswajania często gotowych schematów.

Konsekwencją tych dwóch różnych postaw powinno być takie działanie dydaktyków i badaczy, aby studentów zainteresowanych historią języka było znacznie więcej.

Szczególną, chociaż nie podstawową rolę w tym procesie odgrywają tzw. źródła wiedzy historycznojęzykowej wykorzystywane w procesie dydaktycznym, do których zaliczamy w pierwszym rzędzie syntezy i wybory (nie pomijamy oczywiście znaczenia twórczej i opiniotwórczej roli profesorów w kształtowaniu wiedzy o językowej przeszłości), traktowane jako podręczniki dla przedmiotu historia języka². Nie będziemy w tym miejscu charakteryzować ich szczegółowo z punktu widzenia potrzeb współczesnej dydaktyki akademickiej, ponieważ taka analiza znalazła się w naszym artykule: *Aktualnie używane podręczniki akademickie do historii języka w perspektywie metodycznej*³. Podkreślić jednak warto wieloaspektowe znaczenie i funkcję syntez i wyborów ze względu na to, że stanowią one nie tylko źródło wiedzy przydatne zarówno studentom w procesie dydaktycznym, jak i samym badaczom czy w ogóle wszystkim osobom zainteresowanym tą dziedziną nauki. Istotna jest również ich rola w procesie kształtowania świadomości o znaczeniu wiedzy historycznojęzykowej do rozwijania podstawowych wartości, jakimi są tożsamość wspólnotowa i narodowa samoidentyfikacja, oraz przekonania o istocie języka dla formowania kulturowych,

² Taka nazwa przedmiotu używana jest w większości polskich uczelni. Oprócz tego nazwami funkcjonującymi samodzielnie lub uzupełnianymi wariantywnie o określenia gatunkujące są: gramatyka historyczna języka polskiego, etymologia języka polskiego, leksykografia historyczna języka polskiego, gramatyka porównawcza, co ma związek z rozszerzeniem zakresu kształcenia.

³ Szczegółowo na temat: M. Uździcka, R. Zarębski, *Aktualnie używane podręczniki akademickie do historii języka w perspektywie metodycznej*, „Zielonogórskie Seminarium Językoznawcze. Komunikacyjne Aspekty Badania Języka”, red. M. Hawrysz, M. Uździcka, Zielona Góra 2013, s. 179-194.

społecznych, obywatelskich itp. więzi spajających społeczeństwo w jedną trwałą wspólnotę komunikatywną.

Jak się okazuje, syntezy ujmujące całość procesu historycznego, a także jego ewolucję poprzez klasyfikację i zarazem uogólnienie zjawisk w obrębie dziejów języka polskiego, pojawiają się w opóźnieniu w stosunku do idei poznawczej, w obrębie której powstają⁴. W zasadzie łączą opracowania cząstkowe realizujące jej założenia. To daje obraz i przekonanie, że badania naukowe są w rzeczywistości oddalone od samej dydaktyki.

Obecni dydaktycy, którzy są również badaczami, otrzymali rudymenty wiedzy o historii języka w różnych okresach rozwoju nauki o dziejach języka polskiego. Najbardziej zaawansowani z nas przyswajali zagadnienia z następujących kręgów: 1) miejsce języka polskiego wśród języków Europy, 2) zabytki języka polskiego, 3) geneza języka polskiego, 4) język wybitnych autorów i dzieł, a także powiązana z tym problematyka języka i stylu artystycznego oraz 5) dzieje słownictwa. Były one do połowy lat 70. zgodne ze zakresem twórczości naukowej i publikowanymi monografiami. Wiedzę z innych obszarów musieli „wytworzyć” sami.

Po tym czasie pojawiła się monografia Zenona Klemensiewicza. Warto tu podkreślić, że pierwotny jej zamysł wiązał się właśnie z dydaktycznym przeznaczeniem. Uczony bowiem wygłosił na sierpniowych kursach wakacyjnych w 1939 r. w Krakowie cykl wykładów pod tytułem *Zarys historii języka polskiego*, przeznaczonych dla cudzoziemców i Polaków. Na ich podstawie przez cały okres okupacji pisał *Historię języka polskiego*. Jak podkreśla Irena Bajerowa we *Wstępie* do wydania z roku 1974⁵, trud ten „uważał za protest przeciw klęsce”, za „źródło wsparcia i sensu życia”, za „duchowy udział w walce narodowej”. Miał zamiar wydać *Zarys historii* jako dzieło odmienne od pracy T. Lehra-Spławińskiego *Język polski. Pochodzenie, powstanie i rozwój* z roku 1947. Jak się okazało, nie trafiło ono jednak wówczas na podatny grunt.

W 1953⁶ r. Z. Klemensiewicz przystąpił do opracowania nowej, metodologicznie odmiennej redakcji historii języka. Załączkiem tego była praca (napisana w roku 1951, a opublikowana dwa lata później) *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, której podtytuł: *Próba charakterystyki odmian współczesnej polszczyzny z uwzględnieniem przypuszczalnych warunków ich początkowego rozwoju* oraz historyczny dodatek do jej podstawowej części wskazywały na wyraźne zainteresowania i chęć uczestnictwa w dyskusji o historii języka, tu: o jego pochodzeniu. Jak sugeruje S.

⁴ Szerzej: M. Uździcka, *Idea poznawcza a jej źródła dokumentowania*, „Zielonogórskie Seminarium Językoznawcze”, red. S. Borawski, M. Hawrysz, Zielona Góra 2011, s. 235-252.

⁵ I. Bajerowa, *Przedmowa*, [w:] Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 11.

⁶ Autor miał wówczas pewność, że dzieło zostanie wydane, głównie dzięki staraniom Instytutu Badań Literackich (*ibidem*).

Borawski, „powszechnie uwierzono w użyty w tytule pracy na zasadzie licencyjnej przymiotnik «współczesna» w odniesieniu do polszczyzny”⁷. Następnie w 1956 r. Z. Klemensiewicz wydał w „Pamiętniku Literackim” artykuł *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*⁸. Obie prace łączyło pojęcie normy językowej, które pojawiło się w dyskusji o genezie języka polskiego, a źródłami językowymi o charakterze dokumentacyjnym były głównie teksty języka literackiego „w postaci dorobku piśmiennictwa w różnych dziedzinach: artystycznej, naukowej, dydaktyczno-normatywnej od czasów najdawniejszych do współczesności”⁹.

Pierwsze wydanie nowej *Historii języka polskiego* obejmowało trzy części, które opublikowane zostały kolejno w 1961 r., 1965 i pośmiertnie, w 1972 r. Drugie, scalone wydanie ukazało się w roku 1974. Powstało dzieło – można powiedzieć – kompletne, którym zamknęła się właściwie określona tradycja dziejopisarstwa historycznojęzykowego. Dzieło, które stanowiło syntezę, łączącą z jednej strony prace cząstkowe powstałe do czasu jego ukazania się, a z drugiej wprowadzające zagadnienia albo w ogóle wcześniej niepodjęwane przez badaczy, albo tylko sygnalizowane.

Na tej syntezie wykształciło się średnie pokolenie historyków języka i część młodszego.

Trzeba jednak podkreślić, że dzieło takich rozmiarów z natury rzeczy ujawniło pewne obszary niedostatecznie objaśnione w ramach stylu naukowego myślenia, na jakim było oparte. Tym bardziej że część trzecia nie została przez językoznawcę ukończona. Poza tym zaczęły się pojawiać prace podnoszące takie nowe wątki, jak: zagadnienia zróżnicowania funkcjonalnego, stylistycznego i regionalnego dawnej polszczyzny, genologii, pragmatyki historycznej, zagadnienia komunikacji, których synteza Z. Klemensiewicza nie uwzględniała. Wiązało się to w sposób naturalny z prawidłowością, że każda idea poznawcza z czasem się wyczerpuje i w jej miejsce pojawiają się nowe (zresztą jako konsekwencje wcześniej funkcjonujących), co w następstwie prowadzi do innego spojrzenia na źródła materiałowe, tj. takiego ich doboru oraz selekcji, aby na tej podstawie można było dać odpowiedź na pytania, które w obrębie tej nowej idei się rodzą. Przywołajmy tezę Klemensiewicza, która dzisiaj ma wyraźnie wydźwięk dokumentujący dawne idee poznawcze: „Dokumenty języka mówionego [...]; można je wyławiać, jeżeli idzie o przeszłość, tylko wtórnie i pośrednio z dokumentacji języka zapisanego [...]”¹⁰.

Stąd ważnym aspektem w określaniu zależności między badaniami naukowymi a dydaktyką jest materiałowy opis języka. Do tego obszaru należą chrestomatie,

⁷ S. Borawski, *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 94.

⁸ Z. Klemensiewicz, *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” XLVII (1956), z. 3-4, s. 86-137.

⁹ *Ibidem*, s. 108.

¹⁰ *Ibidem*.

wybory i antologie, które w procesie dydaktycznym mogą spełniać wiele funkcji. Po pierwsze, pozwalają w sposób atrakcyjny przybliżyć skomplikowane zagadnienia historycznojęzykowe właśnie czy szczególnie adeptom nauki o dziejach polszczyzny. Po drugie, uczą szacunku dla materiału – tekstów dawnych, często określanych jako zabytki języka. Po trzecie, pozwalają kształtować wśród studentów tzw. kulturę filologiczną. Po czwarte, dają możliwość, co z punktu widzenia niniejszych rozważań jest szczególnie ważne, udokumentowania, że „uprawianie” nauki wiąże się z funkcjonowaniem określonej idei poznawczej, z której wyprowadzane są systemy aksjologiczne i pojęciowe, a w następstwie pojawiają się różne sposoby postrzegania rzeczywistości, jej oceny i oczywiście sposobu przedstawiania.

Wykorzystywanie różnego rodzaju wypisów czy preparacji w kształceniu historycznojęzykowym ma bardzo długą tradycję. Jednak szczególny udział chrestomatii, wyborów i antologii w dydaktyce wiąże się z ich niejako samodzielnym funkcjonowaniem najpierw w komunikacji naukowej historyków języka i literatury w wieku XX. Natomiast rozwój zasięgu kształcenia językoznawczego i literaturoznawczego na poziomie akademickim przyczynił się do popularyzacji tej metody nauczania historii języka i pozwala uznać ją za jedną z ważniejszych.

W przywołanej przez nas pracy *Aktualnie używane podręczniki akademickie...* ogląd wykorzystywanych we współczesnej dydaktyce akademickiej wyborów i antologii pokazał, że teksty składające się na tego typu publikacje stanowiły tylko część długiego ciągu rozwoju piśmiennictwa, a ich dobór wyznaczany był ramami periodyzacji dziejów używania języka¹¹.

Wyraźnie odmienny charakter ma *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, przygotowany przez Antoniego Furdala i Stanisława Borawskiego¹², ponieważ uwzględnia on teksty ze wszystkich okresów w dziejach języka polskiego, zróżnicowane pod względem regionalnym, stylistycznym i socjalnym (co ukazuje różnorodność odmiany nie tylko polszczyzny historycznej, ale także współczesnej), których twórcami oprócz wybitnych autorów są także ci mało lub w ogóle nieznani. *Wybór* ten więc może być przykładem dla prawdziwości założonej na wstępie tezy, że wytwarzanie wiedzy i jej upowszechnianie w toku kształcenia akademickiego mogą ze sobą harmonizować. Po pierwsze, powstał jako konsekwencja reprezentowanej przez jego autorów odmiennej

¹¹ Ma to swoje odbicie publikacyjne. Otóż, najbardziej liczną grupę stanowią wybory spuścizny piśmiennictwa staropolskiego – jest ich aż trzynaście, gdzie na stałe w edukacji uniwersyteckiej wpisane są wydania: W. Taszyckiego, *Najdawniejsze zabytki języka polskiego* (z roku 1927), S. Vrteła-Wierczyńskiego, *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1542* (z roku 1930) oraz S. Wydry i S.R. Rzepki, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543* (z roku 1984). Do nich należy także *Wybór tekstów nowopolskich z XVIII-XX wieku* T. Skubalanki i M. Wojtak.

¹² A. Furdal, S. Borawski, *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, Warszawa 1980, wyd. 2, 2003.

koncepcji historii języka niż Klemensiewiczowska¹³, a szczególnie nowego spojrzenia na funkcjonujące ówczesnie pojęcie kategorii *wzorowości*¹⁴. Po drugie, wykorzystywany w kanonicznym kształceniu z zakresu historii języka opartym na dwóch wspomnianych już dziełach T. Lehra-Splawińskiego i Z. Klemensiewicza o prezentację materiałową, wprowadzając nieznaną w obiegu filologicznym teksty, inspiruje jednocześnie powstawanie kolejnych monografii. *Wybór* A. Furdala i S. Borawskiego zaczął niejako życie nowej idei poznawczej, która poprzez szerzenie się takich pojęć, jak: wspólnoty komunikatywne języka polskiego, narodowy środek komunikatywny, integracja, asymilacja, upowszechnianie wzorów językowych zachowań rozrosła się do historii dziejów używania języka.

Autorzy wszystkich wykorzystywanych we współczesnej dydaktyce akademickiej antologii i wyborów bez względu na różne podejście do adresata (które decydowało o sposobie edytorskiego udostępniania tekstów) wśród odbiorców zawsze widzieli studentów i zakładali przydatność swoich prac w dydaktyce polonistycznej.

Dla efektywności dydaktyki akademickiej ważne jest jednak to, aby wybór materiału i jego organizacja w syntezach i wyborach ułatwiała upowszechnianie w trakcie kształcenia wyników różnych opracowań cząstkowych (częściowo monograficznych). Można sądzić, że z perspektywy metodycznej takie rozwiązanie jest dla kształcenia z historii języka optymalne.

*

Jak powiedziano wcześniej, dzieło Z. Klemensiewicza przez pewien okres u wielu wywołało wrażenie, że właściwie niewiele pozostało do zrobienia – wystarczy nauczyć się możliwie dokładnie jego książki. Z czasem jednak badacze historii języka stopniowo obejmowali refleksją naukową nowe obszary, takie jak chociażby problematykę zróżnicowania funkcjonalnego, stylistycznego i regionalnego dawnej polszczyzny, genologię lingwistyczną, dostrzegli także w materiale diachronicznym zagadnienia z zakresu komunikacji językowej, poza tym uwzględniali zasadniczo zmieniające się badania

¹³ Por. B. Walczak, *Tekst artystyczny jako podstawa źródłowo-materiałowa na gruncie historycznych subdyscyplin językoznawczych*, [w:] *Język. Dzieło. Kultura. Tekst artystyczny w badaniach lingwistycznych*, red. E. Skorupska-Raczyńska, M.M. Maczel, J. Żurawska-Chaszczewska, Gorzów 2014, s. 222.

¹⁴ Można tu przypomnieć o dyskusji na łamach „Języka Polskiego” między S. Borawskim i S. Urbańczykiem, która ujawniła potrzebę odróżniania faktów i zdarzeń typowych od wybitnych. S. Urbańczyk, podobnie jak Z. Klemensiewicz, przypisując językowi artystycznemu centralne miejsce, wzorowość wybitnych językowo dokonań artystycznych utożsamiał z typowością. Natomiast S. Borawski wyrażał pogląd o odmienności tego, co wzorowe, od tego, co typowe. Co więcej, zakładał, że artyzmem najpełniej można ukazać właśnie na tle typowości, stąd uznał, że znajomość przeciętności jest podstawowym warunkiem opisu tekstów wybitnych, wyjaśniania istoty oryginalności w artystycznej twórczości językowej. Poprzez praktykę idea ta stała się z czasem normą.

stylistyczne i leksykograficzne. Natomiast sama dydaktyka uniwersytecka przeważnie sprowadzała się w dalszym ciągu do przerabiania dzieła Z. Klemensiewicza. Można więc powiedzieć, że była pasywna, tzn. że nie było w niej zbyt dużo miejsca na twórczą aktywność słuchaczy kursów historii języka. Poza tym większość studentów nie radziła sobie z rozmiarami kanonicznej *Historii języka polskiego*, która stała się podstawowym, a często jedynym podręcznikiem. Wydawcy (PWN) poszukiwali autora na opracowanie tzw. „małego Klemensiewicza”. Pojawienie się *Zarysu dziejów języka polskiego* B. Walczaka dało pewną możliwość nieco innych zajęć, chociaż, jak sam autor zaznacza, jest on adresowany głównie do uczniów szkół średnich, a szczególnie tych, którzy mają zainteresowania ogólnohumanistyczne i ukierunkowane polonistycznie. Natomiast z punktu widzenia metodologicznego odwołuje się do metod i technik ukształtowanych i stosowanych przez Z. Klemensiewicza, a także do zaproponowanej w *Historii* periodyzacji.

Nową perspektywę, dającą możliwość organizowania dydaktyki akademickiej odmiennie od dzisiejszej i jednocześnie umożliwiającą aktywizowanie słuchaczy – studentów, proponują przygotowane w ramach grantów: *Wykłady* i *Wybór tekstów*. Oba projekty zgodnie z zamysłem ich twórców i późniejszą realizacją są spójne metodycznie i stanowią całość pod względem łączącej je idei poznawczej. Pozwala to na ciągłe pogłębianie wiedzy historycznojęzykowej w ramach klarownego stylu naukowego myślenia, co korzystnie może inspirować zarówno do badań naukowych profesjonalnych historyków języka, jak i studentów stawiających pierwsze kroki w naukowej twórczości.

Na *Historię języka i wspólnot komunikatywnych polskich w 50 wykładach* składa się 16 wykładów przekrojowych oraz 34 wykłady mniejsze obejmujące całość obrazu dziejów języka polskiego, gdzie poszczególne „wykłady” przedstawiają węzłowe zagadnienia procesu historycznojęzykowego. Wyodrębnione ze wspólnoty ogólnonarodowej wspólnoty mniejsze (o różnym stopniu podrzędności) zostały ukazane jako formy zbiorowej egzystencji uwarunkowanej demograficznie, terytorialnie, politycznie, socjalnie, kulturowo, instytucjonalnie, gospodarczo i cywilizacyjnie, a narracją steruje porządek: powstawanie, rozwój, przekształcenia i obumieranie wspólnot. Kształtowany przez nie środek komunikatywny (język) przedstawiony jest w płaszczyźnie systemowej, leksykalnej i funkcjonalno-stylistycznej oraz genologiczno-pragmatycznej jako emanacja życia wspólnotowego. Cykl 50 wykładów opartych na nowych pojęciach sterujących segmentuje kurs w sposób naturalny już poprzez nowy sposób periodyzacji treści zarówno w całym opracowaniu dziejów polszczyzny, jak i poprzez wyraźnie posegmentowane jednostki treściowe poszczególnych wykładów. Wszystkie wykłady są spójne metodologicznie, metodycznie i strukturalnie. Każdy z nich kończy się wskazaniem podstawowej literatury pogłębiającej wiedzę.

W procesie kształcenia także ci studenci, którzy zadowolą się jedynie nauczeniem wykładów, zyskają wyobrażenie, jakie rudymentalne składniki należą do zagadnienia nazwanego tak jak tytuł wykładu. Pozostaje jednak nadzieja, że powiększy się liczba słuchaczy ambitniejszych, podejmujących się np. opracowania referatów studenckich. Kompetencją w zakresie historii języka student będzie mógł się wykazać nie tylko poprzez wyrecytowanie poszczególnych wykładów. Ambitniejsi mogliby dowieść wtajemniczenia w naukę i wiedzę poprzez prezentację własnych opracowań różnych zagadnień. Być może dzięki temu wzrośnie liczba prac magisterskich i licencjackich, a potem doktorskich poświęconych problematyce historycznojęzykowej.

Teksty do historii używania języka narodowego z aneksami z jednej strony w pewnej mierze kontynuują tradycję antologii Witolda Taszyckiego czy Stefana Vrtelawierczyńskiego, ponieważ uwzględniają teksty znane, wybitnych autorów, którzy niewątpliwie odcisnęli swe piętno na kształcie polszczyzny literackiej. Poza tym wybór zawiera znaczną część tekstów nieznanymi, w tym także niepublikowanymi, których twórcy posługiwali się przeciętną polszczyzną w poszczególnych jej stadiach rozwojowych. Tym samym przygotowywana antologia pozostaje w silnym związku ze wspomnianym wyżej *Wyborem* A. Furdala i S. Borawskiego także w założeniu zróżnicowania genologicznego i stylistycznego tekstów, jakie się w nim znalazły. Wybór łódzko-zielonogórski nawiązuje również ściśle do tradycji badań historycznojęzykowych, jakie prowadzone były na Uniwersytecie Łódzkim przez Zdzisława Stiebera, Karola Dejnę, Stefana Hrabca, Witolda Śmiecha, Marię Bargielównę, Marię Kamińską, a są kontynuowane przez dojrzałych naukowców (Danutę Bieńkowską, Marka Cybulskiego, Elżbietę Umińską-Tytoń) i młodszych badaczy.

Toteż na *Teksty do historii używania języka narodowego* składają się teksty zróżnicowane gatunkowo i stylistycznie: przekłady Biblii, kazania i inna proza religijno-dydaktyczna, teksty urzędowe, retoryczne świeckie, publicystyczne, naukowe, popularnonaukowe, listy, pamiętniki, wiadomości prasowe, teksty artystyczne, powieść i opowiadanie, poezja, dramat, przedmowy i recenzje, rozmowy i rozmówki. W obrębie poszczególnych gatunków konkretne teksty są prezentowane w układzie chronologicznym, od średniowiecza po czasy najnowsze. Jak wspomniano, w trakcie doboru poszczególnych tekstów kierowano się kryterium prototypowości genologiczno-stylistycznej i stylu, choć wybierano także pewne teksty nietypowe ze względów genologiczno-stylistycznych. Zastosowanie takich wyznaczników pozwoli pokazać odbiorcom wzorcowe realizacje gatunku (tzw. wzorzec kanoniczny), a także umożliwi wskazanie przemian, jakie dokonywały się przez wieki na płaszczyźnie pragmatycznej. Rzecz jasna, teksty zostały tak dobrane, żeby można było na ich podstawie śledzić także rozwój grafii, fonetyki, systemu gramatycznego i tendencji leksykalnych kolejnych okresów w dziejach polszczyzny.

Niewątpliwą zaletą dydaktyczną *Wyboru* jest bogata warstwa komentarzowa. Umożliwia ona studentowi samodzielne zapoznanie się ze znaczeniem i funkcją tekstów, które bez opieki nauczyciela – erudyty nie byłoby możliwe.

Cykl dydaktyczny oparty na przygotowanych pracach (nie pomijając wspomnianych wcześniej znakomitych i ważnych syntez historycznojęzykowych) pozwoli realizować nowoczesne cele kształcenia, jakimi w ujęciu ogólnym mają być:

- ukazanie dziejów używania języka jako konsekwencji pojawienia się i rozwoju w obrębie ogólnonarodowej wspólnoty komunikatywnej i wspólnot niższego rzędu zmiennych potrzeb komunikacyjnych, poznawczych i emocjonalnych, a także kształtowania się wzorów prostych i złożonych zachowań komunikacyjnych i komunikacyjnego obyczaju;
- ukształtowanie przekonania, że nasza współczesność jest determinowana dorobkiem pokoleń i przeszłością, znajomość zaś tego dorobku pozwala zrozumieć jej stan obecny i przywiązanie do dziedziczonego obrazu pisanego.

Idea poznawcza dziejów używania języka, która stanowi podstawę *Wykładów*, jest otwarta – przyszłe ukazanie się i upowszechnienie obydwu dzieł grantowych nie tylko jej nie zamyka, ale wręcz otwiera nowe przestrzenie poznawcze.

Bibliografia

- Bieńkowska D., *Głosy prasy o polszczyźnie łodzian z przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące*, Łódź 1955, s. 189-193.
- Borawski S., *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-62.
- , *Postawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-62.
- , *Słownictwo potoczne listów Zygmunta Miłkowskiego dla Juliana Łukaszeńskiego (1867-1895)*, Zielona Góra 2007.
- , *Typowość i wzorcowość w studiach historycznojęzykowych*, „*Język Polski*” 1982, z. 4-5, s. 346-347.
- , *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa 2002.
- Cybulski M., *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź 2003.
- , *Obyczaje językowe w dobie średniopolskiej*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 149-212.
- Furdal A., Borawski S., *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, Warszawa 1980, wyd. 2, 2003.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.
- , *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny. Próba charakterystyki odmian współczesnej polszczyzny z uwzględnieniem przypuszczalnych warunków ich początkowego rozwoju*, [w:] *Z prac przygotowawczych Sesji Naukowej Odrodzenia PAN*, Wrocław 1953; także w tomie: *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, Wrocław 1956, s. 178-241.

- , *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” XLVII (1956), z. 3-4, s. 86-137.
- Taszycki W., *Najdawniejsze zabytki języka polskiego*, wyd. 3, Wrocław 1951.
- , *Wybór tekstów staropolskich XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1955.
- Umińska-Tytoń E., *Polszczyzna dziesiętnastowiecznych salonów*, Łódź 2011.
- , *Słownictwo polszczyzny potocznej XIX wieku*, Łódź 2001.
- Uździcka M., *Idea poznawcza a jej źródła dokumentowania*, „Zielonogórskie Seminarium Językoznawcze”, red. S. Borawski, M. Hawrysz, Zielona Góra 2011, s. 235-252.
- , *Wybór tekstów, chrestomatia, antologie w komunikacji naukowej historyków języka*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, red. J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk, Poznań 2013, s. 387-394.
- Uździcka M., Zarębski R., *Aktualnie używane podręczniki akademickie do historii języka w perspektywie metodycznej*, „Zielonogórskie Seminarium Językoznawcze. Komunikacyjne Aspekty Badania Języka”, red. M. Hawrysz, M. Uździcka, Zielona Góra 2012, s. 179-194.
- Vrtel-Wierczyński S., *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1542*, wyd. 4, Warszawa 1969.
- Walczak B., *Tekst artystyczny jako podstawa źródłowo-materiałowa na gruncie historycznych subdyscyplin językoznawczych*, [w:] *Język. Dzieło. Kultura. Tekst artystyczny w badaniach lingwistycznych*, red. E. Skorupska-Raczyńska, M. Maczel, J. Żurawska-Chaszczevska, Gorzów 2014, s. 219-231.
- , *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995.
- Wybór tekstów nowopolskich XVIII-XX w.*, cz. 1 i 2: T. Skubalanka, M. Wojtak, cz. 3: J. Bartmiński, Lublin 1978.
- Wydra W., Rzepka W.R., *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.

Wokół dydaktyki językoznawczej diachronii

Streszczenie. Niniejszy artykuł powstał w związku z udziałem autorów w dwóch projektach badawczych realizowanych w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2011-2014: nr 0063/FNiTP/H11/80/2011 – „Historia języka i wspólnot komunikatywnych polskich w 50 wykładach”, prowadzonym w Zakładzie Historii i Pragmatyki Języka Polskiego Uniwersytetu Zielonogórskiego pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Borawskiego, oraz nr 0089/FNiTP/H11/08/2011 – „Teksty do historii używania języka narodowego z aneksami”, prowadzonym w Katedrze Historii Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dra hab. Marka Cybulskiego. W powyższych projektach badawczych uczestniczyły zespoły ośrodków współpracujących od kilkunastu lat: Uniwersytetu Łódzkiego i Zielonogórskiego. Współpraca ta od początku obejmowała wszystkie formy działania, w szczególności: stały udział w konferencjach organizowanych w obydwu Uczelniach oraz współpracę programową. Przygotowane w ramach projektu dwa komplementarne dzieła (spójne merytorycznie i metodycznie), tj. *Wykłady*, obejmujące 16 wykładów przekrojowych oraz 34 wykłady mniejsze obejmujące całość obrazu dziejów języka polskiego, gdzie poszczególne „wykłady” przedstawiają węzłowe zagadnienia procesu historycznojęzykowego, oraz *Wybór*, reprezentatywne zaplecze tekstowe, stanowiące zarazem dokumentację i źródło inspiracji do nowych rozważań, dostarczają całemu środowisku polonistycznemu możliwość wzbogacenia treści akademickich wykładów, seminariów i ćwiczeń w nowe narzędzia dydaktyczne.

Część analityczna artykułu dotyczy rozważań wokół tezy wyrażającej przekonanie, że historia języka jest tą właśnie dyscypliną, gdzie wytwarzanie wiedzy i jej upowszechnianie w toku kształcenia akademickiego mogą ze sobą harmonizować. Co w konsekwencji powinno dać takie działanie dydaktyków i badaczy, aby studentów zainteresowanych historią języka było znacznie więcej.

Słowa kluczze: dydaktyka akademicka, synteza historycznojęzykowa, wybór, antologia tekstów, idea poznawcza, diachronia

On teaching linguistic diachrony

Summary. This text was written in connection with the participation of the authors in two research projects under the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2011-2014: no 0063/FNiTP/H11/80/2011 – “The history of Polish language and Polish speech communities in 50 Lectures” conducted in the Department of Polish Language History and Pragmatics under the guidance of Professor Stanisław Borawski and no 0089/FNiTP/H11/08/2011, “Texts for the history of the use of the national language with the annexes” conducted in the Department of Polish Language History at Lodz University under the guidance of Professor Marek Cybulski. In these research projects participated two teams of the centres collaborating for many years: University of Lodz and University of Zielona Gora. From the beginning this co-operation included all forms of action, in particular: the continuous participation in conferences organized in both Universities and programmatic cooperation. Two complementary works (substantively and methodologically consistent) prepared within the framework of the project, i.e. *Lectures*, including 16 cross sectional and 34 smaller ones, covering the entire history of the Polish language, where particular “lectures” present fundamental aspects of the historical-linguistic process, and *The Anthology*, the choice of representative text representing both the documentation and inspiration source for new considerations, will provide the whole Polish language environment with the possibility of enriching the plot of academic lectures, seminars and workshops with the new teaching tools. The analytical part of the article concerns considerations about the conviction expressed in thesis that the history of language is the discipline, where the production of knowledge and its dissemination in the course of the academic training can be balanced. Consequently, it should lead to such educators’ and researchers’ action that there will be much more students interested in the history of the language.

Keywords: academic teaching, historically-linguistics synthesis, anthology, cognitive idea, diachrony